

РЕАГОВАЊА

Данило Вуковић

Центар за друштвена
истраживања
Бања Лука

UDK: 172.4 + 261.7

Оригиналан научни рад
Примљен: 31. 11. 1999.

10-98168076

FIAT IUSTITIA ET PEREAT MUNDUS

Предмет анализе у овом раду су писма - одговори на протестна писма које је Социолошко Друштво Србије слало социолозима из Европе и свега током НАТО бомбардовања СР Југославије. Моја намера није да се упуштам у полемику или да истинајуем политичке ставове који су изнети у претписи. Напротив, желим само да истинајуем структуру аргумента који су изнети у овим писмима и да покажем које филозофске претпоставке стоје иза ових аргумента. Реч је о аргументима које су износили и научници и политичари и новинари и уколико је њихов значај већи.

Кључне речи: војна интервенција, људска права, политичка реторика, реализам.

1.

Пуних десет година, колико смо у центру пажње светске јавности, западно јавно мњење, како најшире, тако и стручно, подржава ставове за које највећи део српског јавног мњења (опет, како оног најширег, тако и стручног) држи да су непоткрепљени чињеницама и аргументима. Сво то време Срби чекају да се западна јавност "освести" и коначно почне да "подржава истину и правду." За време бомбардовања Југославије те наде су постале још јаче, али су се управо у то време (надам се) и расприле. То је била последња, али и врло упечатљива прилика да Срби утврде ставове јавног мњења у западним земљама.

Веру у моћ јавног мњења у међународној политици појачала је "морализација" међународне политике која је у последњих неколико деценија постала једна од њених најупечатљивијих карактеристика. Пре, за време, а наравно и након НАТО бомбардовања СРЈ, у медијима и јавности с различитом пажњом се говорило о осетљивој косовској кризи и још осетљивијој хуманитарној интервенцији НАТО пакта. Косовски пример је још једанпут доказао да у неколико последњих година светска јавност показује нарочиту осетљивост за призоре убистава, прогањања или мучења људи широм света.¹

Морална осетљивост јавног мњења огледа се и у језику политичара и медија - кроз говор о људским правима. Политичке одлуке доносе се из моралних раз-

¹ Наравно, да би људи могли да изразе своју моралну осетљивост најпре морају сазнати за догађаје. Колико је то битно показује трогодишње крвопролиће у Бурундију, где је у просеку стотину људи дневно гинуло, а да за то највећи део светске јавности вероватно није ни чуо.

лога и правдају моралним аргументима. Такав став понегде провејава и кроз писма која су предмет ове анализе. Негде само провејава, а негде се и експлицитно налази.

Ова морална осетљивост је замаглила основу политичке делатности - интересе - а и другу, реалистичку страну политичке реторике која одсликава интересни карактер политике. Реалистичка реторика би, отприлике, било оно што политичари насамо причају један другом (или једна другој, што овде никако није само куртоазна варијација) - као илустрација обично се наводи Чемберленова изјава да је рат у Чехословачкој "рат у далекој земљи између народа о којима не знамо ништа". Таква изјава је данас незамислива.²

Један пасус писма које је упутила Џоан Крензин, професор социологије на Western Kentucky University и које открива обе стране реторике, гласи овако:

"Драго ми је што имам прилику да комуницирам с вама. Вашу поруку сам проследила многим пријатељима и колегама. Ми смо свесни цивилних жртава. Иако је то ризик с којим се у рату увек рачуна, исто тако је увек за жаљење. Јасно нам је да су многи цивили због бомбардовања остали без посла а да многи не могу да путују на посао. И то је за жаљења, али верује се да ће то подстакнути јавно мњење да натера нашег лидера да заустави етничко чишћење етничких Албанаца."

Најпре, губљење посла и немогућност да се путује на посао спадају у лакше последице бомбардовања, у поређењу са губитком живота, блиских особа, рањавањем, избеглиштвом и сл. Професор Крензин се, наравно, слаже да је и то за жаљење. Све то, међутим, има за циљ да подстакне јавно мњење да натера Милошевића да заустав етничко чишћење.

Овакво становиште представља један од јасних облика политичког реализма. У основи стоји макијавелистички аргумент:

- а) Српске власти тероришу косовске Албанце.
- б) Српске власти треба натерати да престану да воде такву политику.
- с) Како то учинити?
- д) Тако што ћемо јавно мњење натерати да изврши притисак на Милошевића.
- е) А, како то учинити?
- ф) Тако што ћемо бомбардовати земљу.

Ако се претпостави да је (д) једини одговор на (с), поставља се питање да ли је заиста (ф) једини одговор на (е).³ На западу, пре свега у Америци, очигледно би рекли да јесте. Циљ оправдава средство!

² Мада је некадашњи државни секретар САД Џејмс Бејкер за распад Југославије једном изјавио да "ми немамо пса у тој борби" и прекршио неписано правило да у јавности, представници западних демократија увек треба да инсистирају да су спремни да бране високе моралне принципе (Rieff, 1999).

³ Или је све почело од (ф), па је (а), (б) и (д) смишљено као оправдање за (ф)?!

Политички реализам какав заступа проф. Крензин сажима се у једну реченицу: убијати грађане и разарати државу је за жаљење, али је неопходно да би се Милошевић натерао да заустави етничко чишћење и то зато што када неко има моћ да спаси друга људска бића, требало би то и да учини. *Универзализам циљева и реализам средстава!* Дакле реторике реализма и људских права нису неспојиве, већ, напротив, комплементарне. На крају, и генерал Весли Кларк (а и Б. Клинтон) користио је сличну реторику: "опустошити и уништити" Југославију да би се постигли хуманитарни циљеви. То коначно показује како је мала разлика између интелектуалца и генерала (а, наравно, и да то није само балкански специјалитет)!

Дискурс о људским правима у верзији проф. Крензин гласи овако:

"Наравно, већина људи жели мир, али мир по сваку цену је можда неморалан. Холокауст у Немачкој током Другог светског рата је мучио Американце зато што смо тако дуго оклевали пре него што смо ушли у Други светски рат. *Када неко има моћ да спаси друга људска бића, требало би то и да учини* (подвукао Д.В.). Као социолог, хтела бих да додам да раса или вера не би требало да буде критеријум за добијање помоћи [...] Искрено, Joan Krenzin, Professor of Sociology, Western Kentucky University"

"*Када неко има моћ да спаси друга људска бића, требало би то и да учини*" је девиза *хуманитарних интервенција*. Када се обраћају јавности, политичари данас мање него икада раније говоре, на пример, о ширењу империјалне или колонијалне снаге или утицаја сопствене нације. Период након хладног рата произвео је *бенигну* политичку реторику - данас се говори о *људским правима*, глади и сиромаштву, демократији. Наравно, најзначајнији је појам "људских права" и управо је употреба тог појма у највећој мери допринела морализацији савремене политичке реторике.

Након завршетка хладног рата, у Европи и САД антикомунизам није могао бити обједињујући фактор - једна врста идеологије. Зато је на његово место ступила "идеологија" људских права. Уместо око "заштите од баука комунизма", политика се сада врти око "заштите људских права". Ова поплава бриге о људским правима захватила је у последњој деценији читаву планету - од најразвијених земаља као што су САД и земље ЕУ, па до Источног Тимора, Кашмира или Косова.

Потлачени су прихватили нову реторику јер им је дала оруђе које би западна јавност, од које се начелно очекује помоћ, могла да разуме. С друге стране, моћне силе, најпре САД и земље ЕУ, прихватиле су је јер им даје извор оправдања за проширивање зоне политичког, војног и економског утицаја. Свака политичке одлука, од упозорења и протеста, преко санкција, до војних интер-

венција, правда се хуманитарним разлозима, који се, у најширем смислу, свode на заштиту људских права.⁴

Људска права, глад, сиромаштво, демократија су појмови са јаким *позитивним* емотивним и вредносним набојем. Наравно, и реторика великонемачког (великосрпског или великоалбанског) "хегемонизма" или америчког "империјализма" набијена је (позитивним) вредносним или емотивним садржајем. Једина, али кључна разлика је у томе што се први дискурс може *универсализовати*, а други не. О људским правима, слободи и демократији говори се као о универзалним вредностима. Свако ограничавање ових вредности на поједине групе људи или држава учинило би тај дискурс бесмисленим. Ту, између осталог, лежи и снага и пријемчивост нове политичке реторике и због тога је она добила тако велику подршку у јавном мњењу. Она оличава "општечовечанске вредности" и идеје једнакости.

Нова реторика је, добрим делом, компатибилна с хришћанском идејом милосрђа. Наиме, акције "подстакнуте" оваквом реториком могуће је интерпретирати као помоћ, милосрђе или поступке мотивисане самилешћу управо зато што се све чини у име заштите универзалних вредности. Тако, на пример, ако се на једном месту у свету бране људска права, онда се то чини у име универзалних вредности, зато што се саосећа са жртвама и зато што су становници најмоћније земље на свету, исто као и њихову политичари, убеђени да не могу да стоје мирно док други страдају. Коначно, све се то ради без неког непосредног интереса. Мотив је искључиво заштита људских права. Овакво оправдање за војне интервенције или неке друге политичке одлуке није могла да пружи ни хладноратовска идеологија антикомунизма. Страх од комунизма је очигледно био мањи од бриге за људска права.

Наравно, промена реторике не значи и да се политика као делатност променила. Интерес је и даље основна покретачка снага политике, и то *партикуларни интерес*.⁵ Различити људи укључени у политику заступају различите интересе: странке, града, општине, државе, нације, националне групе, синдиката, мањинске групе. Чак и када се позивају на људска права, борци за, на пример,

⁴ Тако је, на пример, 22. марта, британски премијер Тони Блер у парламенту изјавио: "Ми морамо деловати да би спасили хиљаде невиних мушкараца, жена и деце од хуманитарне катастрофе, од смрти, варваризма и етничког чишћења од стране бруталне диктатуре", а следећег дана, амерички председник Клинтон изјавио је "Ми покушавамо да ограничимо његову [Милошевићеву] способност да однесе војну победу и да започне етничко чишћење и покољ невиних људи и да учинимо све да га натерамо да прихвати овај мировни уговор."

⁵ Доказивати овај став изгледа ми више него сувишно. Пример Руанде показује како, упркос морализованој политичкој реторизи, интереси играју кључну улогу у спољној политици. Према извештају ген. Ромеа Даларе (Romeo Dallaire), команданта трупa УН у Кагалију, неколико хиљада добро обучених војника могло је да смањи обим катастрофе у Руанди (по неким подацима 800.000 жртва и 2.5 милиона избеглица). Очигледно, за то није постојала политичка воља (интерес). Неколико година касније, САД су интервенисале на Косову где је годишње, у просеку, било око 2.000 жртва. У овом случају је, очигледно, постојала политичка воља (интерес).

права хомосексуалаца, залажу се за *права хомосексуалаца*, а то су *партикуларна* права, борби за људска права косовских Албанаца борили су се пре свега за национална права Албанаца. Она се могу *подвести* под општи појам људских права, али *права хомосексуалаца* или права националних мањина не исцрпљују сва *људска* права. Штавише, ниједан овако одређен интерес не може се универзализовати тако да постане *морална* категорија, као што се могу универзализовати категорије људских права или слободе.

Борити се за остваривање партикуларних интереса, а то представити као борбу за универзалне вредности, представља веома успешан маневар. Борба за национална права или борба за права хомосексуалаца неће добити толику подршку (јавног мњења и политичара) колико борба за универзална људска права. Зато се борба за уска, спецификована права представља као борба за универзалне вредности.⁶

2.

Логика политике не показује се само на релацији циљ-средство, већ и кроз начин на који се оправдавају политичке и војне акције. "*Када неко има моћ да сјаси дружа људска бића, требало би што и да учини*" каже професор Крензин. Ово "треба" у међународним односима није императивно "треба". Када постоји неко кога треба спасити, онда је то *хуманитарна катастрофа*, рекли би западни политичари, добар део интелектуалаца, укратко они који користе модерну политичку реторику о којој је било речи. Оваквих (а и правих) хуманитарних катастрофа има на сваком кораку - од Кине и Колумбије преко Руанде до Северне Ирске - а интервенција је релативно мало. То значи да хуманитарна катастрофа није довољан услов за исту такву интервенцију. Интервенисаће се само тамо где постоје *интереси* за интервенцију. Девиза заступника хуманитарне интервенције је *интервенисаћу и сјасићу некога, ако је то у мом интересу*. Међутим, шта се дешава ако интервенишем и тамо где нема никога кога би требало спасити, а "спашавање" је у мом интересу?

Логика политике и политичких интереса каже да би интереси требало да се испуне по *разумну цену* - разумна цена у политици углавном претпоставља довољно позитиван биланс трошкова и добитака (*costs/benefits*). Ако постоји интерес, и то обично *јак интерес*, и ако се он може постићи по неку *разумну цену*, онда логика тог интереса каже да недостаје само неко кога треба "спасити" интервенцијом. Ако је хуманитарна интервенција начин да се, уз разумну цену, постигне неки интерес (политички, стратешки, економски или сви заједно), онда ће се хуманитарна катастрофа, као наводно нужни услов интервенције, *претпоставити*. Да ли ће се ово "претпостављање" одграти у виду реинтерпретације чињеница или на неки много драстичнији начин, више није битно. Ако се то затим повеже са тоталним карактером модерне пропаганде и политичке лажи, огромном политичком и економском моћи сконцентрисаној у

⁶ Борити се за остваривање ових општих начела можда чак да значи одустати од политике.

неколико светских метропола и интересима који су истог "реда величине", види се да питање "Шта се дешава ако интервенишем и тамо где нема никога кога би требало спасити (а "спашавање", односно, интервенисање је у мом интересу)?" уопште није реторичко.⁷

НАТО интервенција у Југославији била је напад на територију суверсне државе (агресија) да би се спречила масовна кршења људских права. Агресија је правдана "етничким чишћењем" и "геноцидом" који се одигравао на Косову и Метохији као последица операције Југословенске војске и полиције под називом "Потковица".⁸ Пред почетак интервенције западни политичари су тврдили да се на Косову одиграва хуманитарна катастрофа, етничко чишћење и геноцид и да је то *разлог и оправдање* интервенције. У извештајима медија и у изјавама политичара број жртава се кретао од неколико хиљада, преко пола милиона, назад до неколико десетина хиљада, да би се данас причало о неколико хиљада па чак и о неколико стотина.⁹ Ово је још једно мучно балканско пребро-јавање жртава, али пребројавање које је од суштинске важности јер у њему леже разлози *моралне оправданости ратна!*

Једна ситуација може да се карактерише као хуманитарна катастрофа на основу *броја мртвих или прогнаних* или на основу *суштинских одлика датне ситуације*. Када је реч о првом критеријуму - броју мртвих - ја немам представу колико људи треба да страда да би се једна ситуација окарактерисала као катастрофа и мислим да такав критеријум није могуће дати. Када је реч о другом критеријуму - (суштинским) одликама дате ситуације - имам неку нејасну представу како би требало да изгледа. На пример, јасно ми је да борба између две наоружане групе¹⁰ у којој постоје "умерена" страдања цивила не може да се

⁷ Сада вас молим да у претходном пасусу уместо речи "спашавање" и "интервенција" ставите реч "борба против издајника", а уместо речи "хуманитарна катастрофа", реч "издаја" и да га поново прочитате.

⁸ Занимљиве подаци и анализе кризе на Косову и Метохији, као и НАТО интервенције, могу се наћи на www.statfor.com. Иначе, по неким информацијама из медија, прича о операцији "Потковица" је потекла од бугарске обавештајне службе, што је, наводно, израз жеље Бугарске да се приближи НАТО-у.

⁹ Данас (3. новембар 1999) преноси писање лондонског *Sunday Times-a*. Пред рат неке процене су говориле о 2.500 албанских жртава до 2.000 жртава конфликта годишње, онда је 19. априла Стејт Департмент саопштио да се око пола милиона Албанаца са Косова и Метохије воде као нестали и да се страхује да су жртве геноцида почињеног од стране Срба. Следећа фаза је изјава Британског Министарства спољних послова о 10.000 Албанаца, жртава геноцида у више од 100 масакара. Након тога Б. Кушиер повећава број на 11.000, на крају се јављају процене "Stratfor" групе (која, наводно, има увид материјале ФБИ и других агенција послатих на Косово да истражују злочине), које се креће у стотинама - у најбољем/најгорем случају неколико хиљада.

¹⁰ Сасвим је свеједно да ли је реч о борбама између две паравојне или терористичке организације, две легалне војске, војске и терориста (побуњеника), полиције и терориста, полиције и војске.

окарактерише као хуманитарна катастрофа.¹¹ С друге стране, јасно ми је да ако у сукобима велики део мртвих чине цивили (као у Руанди, Босни и Херцеговини, Хрватској за време Другог светског рата или у Србији за време НАТО бомбардовања), онда је реч о хуманитарној катастрофи.

Видели смо да ако се ситуације мере првим критеријум, много већи и крвавији масакри нису били окарактерисани као *хуманиитарне катастрофе које би изазвале војну интервенцију*. Светска јавност се слагала у оцени да се у Руанди одиграла *хуманиитарна катастрофа*, али нико није помињао *хуманиитарну интервенцију*. Ако се ситуације оцењују према другом критеријуму, онда се ситуација на Косову и Метохији у периоду пре бомбардовања може оценити као рат између полиције (и, делимично, војске) и терориста (с примесам државног терора).¹² Али, објективна оцена ситуације морала би да укључи и следеће чињенице: албанска популација је живела у паралелној држави и није поштовала институције српске у југословенске државе; недемократска Милошевићева власт је, с друге стране, игнорисала апеле да се косовска криза мора хитно решавати, а међународна заједница је, даље, својим мешањем у косовску кризу, свесно или несвесно, отежала и усложнила ситуацију, а једну терористичку организацију легитимисала. Број релевантних чињеница се на тај начин у недоглед умножава.

3.

Какву политику према Србији воде западне земље? Који интереси одређују ту политику? Да ли је она могла бити другачија да је српски врх водио другачију политику или да се другачије понашао? У Србији се у последњој деценији воде бурне расправе о овим питањима. Мислим да би једна детаљна анализа овог проблема морала укључити и тврдњу да се један аспект целокупне политике Запада на Балкану да сажети Миловом крилатицом: Деспотизам је легитиман облик владавине над варварима, под условом да је циљ њихово унапређивање и да су средства оправдана постигнућем циља (Mill: 1859). Призвук колонијалне политике, али и "колонијалног" начина мишљења осећа се и у писму професора Кенета Томпсона:

"Хвала Вам на поруци. Било би лепо када бисмо могли да се укључимо у рационалну расправу о поступцима ваше владе на Косову и напорима међународне заједнице да покуша да је убеди да се понаша цивилизованије. Међутим, док у западним земљама

¹¹ Не желим да дајем прецизна одређења, јер знам да против сваког постоје јаки против-аргументи. Умерено убијање цивила је, по мом схватању, управо оно што се *није* догађало у Босни и Херцеговини или у Србији за време Другог светског рата под немачком окупацијом. Да ли се то догађало на Косову и Метохији за време борби између војске и полиције и терориста, ја не знам. Немам разлога да верујем ни западним извештајима ни извештајима званичног Београда.

¹² Овај суд се ослања на извештаје о броју расељених лица на Косову и Метохији (internally displaced) који су дошли из западних земаља. Због контекста (те земље су биле у рату са СРЈ и оправдање те акције им и даље треба), ови извештаји су подложни сумњи. С1 фн.9.

постоји отворена дебата о акцијама наших влада, чини се да у вашој земљи то није допуштено, нарочито у медијима. Због тога, ви дајете потпуно једностран поглед на оно што се догађа. *Зар вам не пада на памет да се заштити: зашто се западне демократије понашају на овај начин?* (подвукао Д.В.). За разлику од тоталитарних режима, као што је Хитлерова Немачка или ваш сопствени режим, наше владе употребом силе ништа не могу добити. Верујте ми, западне владе не би поступале на овај начин да њихови гласачи нису прихватили да су све друге мере пропале и да је постојала хуманитарна криза *чак и пре бомбардовања* (подвукао Д. В.). Зашто не започнете отворену дебату у својој земљи о акцијама ваше владе на Косову? (Professor Kenneth Thompson, K.A.Thompson@open.ac.uk)".

Ово писмо иде даље од изношења става који сам назвао "колонијалним", па професор Томпсон нуди и рационално оправдање овог начина мишљења. У том појмовном оквиру бомбардовање је легитимно ако варваре - на пример, људе који масовно крше људска права, подржавају масовна кршења људских права, не буне се против масовних кршења људских права или (не)чине нешто слично - *цивилизује*. Цивилизовани људи поседују разум, што, наравно, не важи за варваре. Варвари не поседују разум и због тога не разликују *добро* од *зла*, не знају шта је добро а шта не у њиховим поступцима; они чак не знају шта је добро за њих саме и не умеју да разликују *истину* од *лажи*. Због тога их цивилизовани људи приводе разуму. С таквим људима и убеђивање, мимо сваке логике, може добити много драстичнију форму, а да и даље остане *убеђивање*. На тај начин, задржавајући ексклузивно право на познавање, на пример, истине или правде, цивилизовани људи задржавају и право, па и *дужности* да истину или правду доведу на овај свет. Сада изрека *fiat iustitia et pereat mundus* коначно добија једно сасвим прецизно значење. Спуштајући небеса на земљу и уводећи правду у наше грешне пределе *западне демократије* поштују слободе медија и покрећу огромну ратну машинерију не очекујући никакву добит! "За разлику од тоталитарних режима, као што је Хитлерова Немачка или ваш сопствени режим, наше владе употребом силе ништа не могу добити". Кључно питање које чека одговор гласи: па зашто је онда тако често употребљавају?¹³

Да је остварење правде или праведног друштва иужно, чак и ако је цена тако висока, показују речи проф. Томпсона: *Зар вам не пада на памет да се заштити: зашто се западне демократије понашају на овај начин?* Одговор је имплицитно дат у самој интонацији питања: зато што заступају *правду* и *истину* и зато што су суочене са веома тешким случајем непоштовања истих! Када се про-

¹³ Један неформалан списак би могао овако да изгледа: Филипини (1899-1903), Русија (1918-1921), Никарагва (1912 и 1926-1933), Куба (1989-1902), Мексико (1914-1916), Хондурас (шест пута између 1911. и 1925), Панама (1903-1914) и Хаити (1915-1934). Након Другог светског рата: Вијетнам, Доминиканска Република, Северна Кореја, Лаос, Камбоџа, Либан, Гранада, Панама, Либија, Ирак, Сомалија, Босна и Херцеговина, Југославија. У земље у којима су САД "индиректно" интервенисале - помагале насилне промене власти подржавајући побуњенике и пучисте или директно рушиле легитимне владе, спадају Аргентина, Боливија, Чиле, Уругвај, Бразил, Грчка, Куба, Ангола, Португалнија, Египат, Перу, Јамајка, Сирија, Ирак и многе друге.

светитељско уверење у исправност сопствених веровања и ставова ојача војном силом са којом се не могу мерити (здружени) војни потенцијали остатка света, онда је резултат очигледан!¹⁴ А да је свака жртва оправдана показује размера зла с којом се суочава праведник - "за разлику од тоталитарних режима, као што је Хитлерова Немачка или ваш сопствени режим...".¹⁵ Савремени свет се, дакле, суочио с реинкарнацијом нацистичког зла. *Због тога су западне демократије* одлучиле да поведу битку¹⁶. А исход сукоба између западних демократија и државе која се поистовећује с нацистичком Немачком, а њен председник с Хитлером, унапред је познат.¹⁷ Почетно именовање актера одредило је и исход рата. Почетно именовање, у овом случају, било је, у ствари, деловање, а бомбе су само потврдило стање ствари које је речима унапред дефинисано, бомбардовање је само завршило оно што је именовање започело.¹⁸

¹⁴ Иначе, пример Босне и Херцеговине пружа одличну потврду става да се понашање Европе и Америке, запада уопште, према рату и догађајима на простору некадашње СФРЈ, заиста најбоље одликава Милова крвоточица. У Босни, Организација високог представника (ОХР) има већу моћ него било која друга институција. Високи представник међународне заједнице, Петрич, има моћ да доноси законе, смењује званичнике и сл. Међународна заједница жели да у БиХ (поново) успостави мултиетничко друштво. Ако је судити по владајућем политичком дискурсу, међународна заједница такође жели да успостави и демократско друштво. Коначно, постоји и жеља да се поништавањем резултата рата, пре свега поништавањем резултата етничког чишћења, оствари и праведно друштво. Остваривање тако високих идеала дозвољава разна средства - од тајних оптужница за ратне злочине до забране рада странака (односно, забране политичком ангажмана читавом врху Српске Радикалне Странке Републике Српске, што је, практично било укидање ове странке) и смене изабраних представника грађана. На тај начин се негирају основне идеје демократског друштва: да постоје правила игре и да се та правила морају поштовати, да се грађани питају и да се не поставља питање да ли је њихов избор добар или не јер су грађани-бирачи *по дефиницији* последње судије. Не постоји нико ко боље од бирача зна шта је добро за њих саме и за државу. И не постоји нико ко може негирати основе идеје демократског поретка у име те исте идеје или у име идеје праведног друштва!

¹⁵ Почело је "безазлено", плакатима организације *Лекари без граница*, а завршило се општеприхваћеним мишљењем да у Србији влада режим који с правом можемо да оптужимо да је нацистички (или фашистички). Без жеље да браним Милошевићев режим, који се никако не може похвалити својом демократичношћу, а своје право лице ће вероватно показати током 2000. године, буним се против поистовећивања нацистичке Немачке и данашње Србије. У име Србије и српског народа јесу чињени злочини, али се они не могу мерити с нацистичким злочинима који су током Другог светског рата (а и раније) чињени у име Немачке и немачког народа. Ако је број жртава мерило које показује колико је једна политика "зла", онда Милошевић има одличну конкуренцију у савременом свету.

¹⁶ У једном врло сличном контексту, Јован Бабић каже: "...биће ми свеједно да ли ме напада Хитлер или демократија: оно што ми неће бити свеједно јесте нешто друго: наиме да ли ме напада или не напада" (Бабић, 1998: 60).

¹⁷ Једино још остаје да се види да ли ће се и у Србији све завршити *генацификацијом*. Ова идеја је одавно превазишла почетну фазу срамежљивог најављивања.

¹⁸ Овај закључак се ослања на анализе Јована Бабића, изнете на неколико места у књизи *Морал и наше време* (нпр. стр. 146).

4.

Ратови на Балкану личе на нацистичко ратовање по злочинима који су и једни и други чинили. С друге стране, ма колико се НАТО трудио да бомбардовање Југославије, налик на рат у Персијском заливу, буде представљено као компјутерска игла, хируршки прецизно уништавање легитимних војних циљева, ипак се поткрала по која "коллатерална" грешка. Градови су бомбардовани касетним и обичним бомбама, било је много цивилних жртава, а порушен је велики број цивилних објеката. Фабрике, саобраћајнице и мостови које немају велики (или никакав) војни и стратешки значај су уништаване, као и електро-енергетски систем, рафинерије, телевизијски предајници и зграда РТС-а у Београду. Срушене су зграде Владе, Генералштаба, полиције и министарстава у центру Београда у којима сигурно нису боровили војни или полицијски штабови и које су имале само културни значај.

Колико су ови поступци заслужили осуду?

"Било би лакше придружити се вашој критици неких аспеката рата (касетне бомбе, неселективно бомбардовање итд) да није чињеница да је сила употребљена против државе која масовно силовање користи као оружје у рату" (Hilary Rose, H.Rose@open.ac.uk).

Хилари Роуз говори о неким аспектима рата, о употреби касетних бомби и о неселективном бомбардовању, односно, о бомбардовању цивилних циљева или о убијању цивила. Употреба касетних бомби забрањена је међународним нормама. Ако се узме у обзир начин на који оне делују, а поготово околност да их је НАТО авијација бацала на градове, чини ми се да су разлози за моралну осуду оваквог поступка сасвим јасни. Много разумљивије је неслагање око моралног статуса неселективног бомбардовања.

Неселективно бомбардовање је у ствари убијање цивила. Заступници теорије праведног рата тврдили би да је убијање цивила морално недопустиво. Један од захтева *ius in bello* теорије управо је "разликовање" (discrimination)¹⁹ бораца (combatants) и не-бораца (noncombatants). Међутим, неки аутори тврде да постоје околности у којима је убијање (невиних) цивила морално оправдано. Једна страна у рату има у том случају морално право да убија (невине) цивиле ако на тај начин спречава велика страдања сопствених цивила или војника.²⁰

Овде је, дакле, реч о једном моралном проблематичном принципу убијања цивила, док је употреба касетних бомби један нехуман начин убијања цивила. Док би о оправданости убијања цивила расправљао, нехуманост употребљених

¹⁹ Cf. John Finnis, "The Ethics of War and Peace in the Catholic Natural Law Tradition", u Nardin (ed.) (1996).

²⁰ Cf. Jeff McMahan, "Realism, Morality, and War" u Nardin (ed.) (1996).

средстава би вероватно и реалиста осудио.²¹ Према реалистичком становишту, намерно убијање (противничких) цивила може бити морално оправдано *само* ако спречава (мања или већа) страдања неких других (сопствених) цивила. Дакле, ако је морално оправдано убијати цивиле да би се спречила страдања других цивила, онда нехумано убијање цивила не мора нужно доприносити овом циљу - довољно је убијати их на "хуман" начин.²² Нехумано убијање цивила ипак може да спречави страдања сопствених цивила и, сходно томе, да буде оправдано. На пример, нехумано убијање цивила може бити оправдано зато што *ефикасно* спречава страдање сопствених цивила, тако што, рецимо, *деморалише* противника.

Међутим, ако прихватимо да једна зараћена страна има морално право да нехумано убија противничке цивиле зато што, деморалишући противника на тај начин, ефикасно спречава страдање својих цивила, онда бисмо *морали* да оправдамо употребу хемијског, биолошког или атомског оружја зато што изузетно ефикасно деморалишу противника. Исто тако, *морали* бисмо да подстакнемо јавно излагање голих, масакрираних лешева противничких цивила на трговима, емитовање тих снимака преко телевизије и Интернета, бацање фотографија из авиона који лете на великим висинама, одмазде по принципу "сто за једног" јер и то деморалише противника. Постоје многи поступци које бисмо, истом логиком, *морали* да оправдамо.

Између оправдавања бомбардовања градова (што је, чињеница је, деморалисало грађане Србије) и јавних масакара и погубљења не постоји никаква *квалитативна разлика*.²³ Мотиви су исти, поступци спадају у исту класу, а разликује их једино *количина* бола и понижења које наносе жртвама. Међутим, ови други су за модерно поимање морала неприхватљиви и тешко да би ико оправдао такве поступке. Али, ако правдате бомбардовање цивилних циљева, зашто не budete доследни и не оправдате (или, штавише, захтевате) јавна вешања или стрељања "сто за једног" (нису ли, уосталом, то Немци врло добро схватили)?!

Постоји, наравно, само један начин да се зауставимо - тако што ћемо рећи да не постоји морално право да се у рату цивили убијају на овај начин. Можда можемо рећи да не уопште постоји право да се убијају цивили - између осталог

²¹ Постоје бројна одређења и варијанте *реализма*. Реализам може бити дескриптиван и прескриптиван. Реалиста може тврдити да држава не би требало *уве*к да се руководи моралом или да *никада* не би требало да се руководи моралом (односно, државе би требало да делају једино у складу са својим националним интересом). У првом случају реч је о умереном реализму, а у другом о јаком реалистичком становишту. Cf. (Baylis and Smith; 1997), Jeff McMahan, "Realism, Morality, and War" i David R. Mapel, "Realism and the Ethics of War and Peace" u Nardin (ed.) (1996).

²² Израз "хумано убијање" користим само да направим разлику између масакра, методе убијања које су Усташе користиле у Јасеновцу, убијање хемијским или биолошким оружјем и сл. насупрот убијања ватреним оружјем. Разлика одговара оној између "лаке" смрти и "смрти у мукама", на пример, смрти од срчаног удара и дуготрајног умирања од рака. Поменути изразе користим у недостатку бољих.

²³ Бомбардовања градова, исто као масакр у Крагујевцу, служе као "лекција" и "колективна одмазда."

и зато што не постоји *квалитативна* разлика између "убијања цивила" и "нехуманог убијања цивила" - разлика је једино у интензитету патње која се наноси жртви.²⁴

Вратимо се сада аргументу који износи Хилари Роуз. Масовно силовање могло би да спада у исту групу (нехуманих) "ратних оружја" (која, између осталог, имају за циљ и да понизе и обесхрабре другу страну). Сада, ако се заступа теза да је нехумано убијање цивила оправдано заустављањем страдања сопствених цивила или оних цивила с којима се саосећа, онда се не може неко други оптуживати да користи иста средства - у овом случају силовања - осим ако не постоји *квалитативна* разлика између српске и америчке неморалности. На страну то што није сасвим јасно да ли је *улога силовања* (а и њихова учесталост) у рату у Босни и Херцеговини и борбама на Косову била онаква како је представљена на Западу!²⁵

Иначе, кључни аргумент који износи Хилари Роуз могао би се и овако формулисати: тешко је оптужити некога ко употребљава неморална средства против оног који такође употребљава неморална средства. То би могло да значи да је лагање мање неморално ако лажемо лажова, а да је убиство мање неморално ако је убијен убица. Следећи корак је оправдавање убијања убице, односно, оправдавање принципа (ванинституционалне) освете (одмазде).

5.

Одлике утилитаристичке аргументације осећају се у многим писмима. Генерално се изражава жаљење због последица бомбардовања, али се наглашава да се то чини због високих моралних вредности. Џоан Крензин, на пример, жали због цивилних жртава, али верује да ће то подстакнути јавно мњење да натера Милошевића да заустави етничко чишћење на Косову. Корак даље иде Марша М. Хафел, University of Tennessee:

"Дакле, зашто ви (Срби) инсистирате на етнички чистој држави? Шта је са вашом агресијом на ненаоружане цивиле? Трагично је када цивиле убијају, али су још трагичнији животи избеглица које су пале пре него што су биле у стању да побегну од српске агресије. Српски цивили су ти који Милошевићу омогућавају да остане на власти, тако да они морају преузети део одговорности."

(Basilbee@aol.com)²⁶

²⁴ Овај аргумент има слабе тачке и сам за себе не може показати да је свако убијање цивила у рату неморално. Постоје многе ситуације које нас стављају у дилему: да ли је морално оправдано гранатирати зграду на чијем врху је снајперско гнездо са кога противник убија цивиле? Да ли је морално оправдано бомбардовати село у којем се крију терористи који месеци киднапују и убијају људе? Тврдња иза које стојим гласи: нехумано убијање цивила је *увек* морално неоправдано.

²⁵ Cf. Parenti (1999) (Ако се занемари левичарска идеологија, текстови Мајкла Парентија пружају обиље подата о војној и политичкој структури и делатности САД), као и *The New York Times*, 23. 10. 1993. и *San Francisco Examiner*, 26.4.1999.

²⁶ Писмо је било непотписано. Претрагом Интернета дошао сам до имена које се крије иза e-mail адресе Marsha M. Hupfel, University of Tennessee.

Проблем колективне одговорности које се у писму Марше Хафел експлицитно појављује, а провлачи се и кроз аргументацију Џоан Крензин, веома је сложен и у вези с њим могу само дати неколико напомена.²⁷

Основно питање гласи: да ли постоји "колективна одговорност"? Ако се сложимо да постоји, онда морамо покушати да пружимо критеријуме на основу којих се разликују случајеви у којима има смисла говорити о колективној одговорности, од оних у којима нема.

Код појма колективне кривице, колективне одговорности и, наравно, колективне одмазде, најтеже је оправдати могућност кажњавања невиних.²⁸ Наиме, ако колектив оптужујемо за зло дело, постоји могућност да неки чланови колектива нису чинили зла дела, а колективна одмазда и њих погађа, иако су невини. Ту је, онда је реч о неправедном поступку. Зато се чини прихватљивим да претпоставимо да о колективној одговорности има смисла говорити само када је реч о колективима у којима су сви чланови чинили зла дела.²⁹ Ниједна нација сигурно не спада у такве колективе, па ни српска.

Због тога је говор о колективној кривици нације неоправдан. О колективној одговорности Срба или било које друге нација може се говорити само ако се прихвати да је морално оправдано кажњавања невиних. Говор о колективној одговорности нација искључује говор о правди и правичности.

Појам "колективне одговорности" је, дакле, веома опасан. Ако се његове границе не одреде прецизно, може се злоупотребљавати за оправдање најгнуснијих злочина. И кроз историју су се, заиста, многи злочини правдали кривицом које се носи "од рођења" или "зато што се припада једном племену, народу или религији."

"Српски цивили су ти који омогућавају Милошевићу да остане на власти, тако да они морају преузети део одговорности." То је говор са позиција моћи. Поседује се знање о томе ко је и шта зло на овом свету, вера у исправност сопствених закључака и сопствене моралне чистоте и војска која ће све то скептицима да потврди. И коначно, то врло једноставно. На питање "Да ли су Немци одговорни за Хитлеров долазак на власт?" - одговор је, без размишљања, "Да!", зато што је Хитлер тако велико зло, да се занемарује преиспитивање прилика које су владале у Немачкој од 1933, да се занемарује да ли би сваки Немац чинио злочине у Аушвицу или Крагујевцу, да ли постоји барем један

²⁷ То можда није најзанимљивији део писма. У говору о Балкану веома рабљен појам "агресије", такође пружа занимљив материјал за анализу.

²⁸ Наравно, и за то постоје утилитаристички разлози.

²⁹ Претпостављам да не можемо ићи даље од колективна какав је, на пример, скупштина станара. Сви станари једне зграде занемарили су чистоћу и санитарна инспекција их је због тога казнила. Но, овде је, поред претпоставке да постоји колективна одговорност, решен још један проблем који на међународном плану није: *ко ће да казни?* Санитарна инспекција има овлашћење да казни, и то овлашћење нема свака индивидуа или институција. Исто важи и за међународне односе.

Немац који је покушао да убије Хитлера или који би га убио да је могао. Слично је и са Србијом - Срби и Србија, заједно с Милошевићем, толико су велико зло, да се ни у овом случају никаква питања не постављају.³⁰

Шта заиста стоји иза реченице: "Српски цивили су ти који омогућавају Милошевићу да остане на власти, тако да они морају преузети део одговорности". Претпоставке су сложене и неке од њих се међусобно преплићу:

а) Гласање за Милошевића је извор кривице; у ствари, гласање за Милошевића је преступ, па сте морално одговорни зато што је Милошевић на власти и морате сносити последице његовог "остајања" на власти. Претпоставка да, до одређеног степена, Милошевићеве присталице сnose моралну одговорност је проблематична и овде је нећу испитивати. Међутим, ако и постоји таква одговорност, то не значи да су сви "српски цивили" омогућили Милошевићу да остане на власти и да зато "морају преузети део одговорности".³¹

б) Криви сте зато што је он на власти па морате сносити последице. Није реч о моралној одговорности, већ суд који указује на то да морамо бити свесни последица својих поступака и, наравно, сносити последице. То значи да "ми нико није крив ако се исечем при покушају да искочим кроз прозор" или да "ми нико није крив ако полозим врат покушавајући да роним у базену за децу".³² Морам бити свестан узрочно последичних релација које мој поступак може покренути и не смем се чудити ако их покрене и ако последице буду лоше по мене.

Милошевић јесте учинио све што се могло замислити као добар пут ка рату с НАТО пактом, но, исто важи и за НАТО пакт. Иако је он све "учинио" да дође до бомбардовања, није нас он бомбардовао. Гласање за Милошевића није први чин узрочно-последичног односа који се завршио бомбардовањем.

6.

Велики део аргумената и ставова које су износили европски и амерички новинари и политичари и које је прихватало најшире јавно мњење, подржавали су (добрим делом) и интелектуалци. Покушао сам да испитам аргументе које су амерички и западноевропски интелектуалци изнели у преписци са Социоло-

³⁰ На сличан начин је "денацификација" изговор да се избегне дијалог.

³¹ Ова тврдња показује степен непознавања прилика у ауторитарним режимима и, наравно, то је утолико горе уколико је изрекне један социолог!

³² Теже је наћи пример из политике. У извесном смислу има смисла рећи да "босанским муслиманима и Хрватима нико није крив што је почео рат. Када су на референдуму гласали за отцепљење, морали су да имају у виду да ће то довести до рата." Исто то важи за Црногорце. То не значи да су једино они криви за рат, као што не значи да када би избио рат у Црној Гори, да би криве биле само присталице независне Црне Горе; али њихови поступци су били (или би били) *нужни* чланови узрочно-последичног низа који је (би) довео до рата. Да је и Изетбеговић тога био свестан показује његова изјава да је мир жртвовао зарад суверене Босне, али да сувереност Босне није могао жртвовати зарад мира.

шким друштвом Србије³³ вођеној током НАТО бомбардовања и да покажем шта они заиста значе и које филозофске и етичке претпоставке стоје иза њих. Одабрана су она писма које најбоље приказују једну групу аргумената који су се и у овој преписци и у јавности могли чути у последњих неколико месеци.

Општи утисак након готово годину дана од када је бомбардовање почело је да су западни интелектуалци од својих српских колега, пре сваке расправе, најпре захтевали строгу објективност. Тај захтев врло језгровито илуструје следеће писмо:

"Ваш глас и ваш протест био би много јачи и легитимнији ако бисте с истим убеђењем протестовали против крвавог третмана Албанаца на Косову (Nico Stehr, University of British Columbia, Vancouver, British Columbia, Canada, Nico.Stehr@gkss.de)"

Осуда НАТО интервенције је, наравно, вредносни суд који је логички независан од вредносног суда којим би се осудила политика српских и југословенских власти на Косову. Међутим, кредибилитет оног који доноси први суд озбиљно је уздрман у очима светске јавности ако не донесе и други. То је, вероватно, околност која је српску интелигенцију последњих година доводила до очаја.³⁴

Осуда активности београдских власти на Косову и Метохији била је готово предуслов рационалног дијалога. Тим чином се доказивало право на учешће у расправи. Ниједног тренутка ти поступци нису могли бити *предмет* рационалне расправе. То је разумљиво само ако се узме у обзир чињеница да је преписка трајала за време рата када су страсти, по правилу, узавреле. Но, с обзиром на то да је расправа претендовала да има академски карактер, изостављање једног битног скупа чињеница из коначног суда, нема никакво оправдање. Да би дијалог уопште имао смисла, мора постојати слагање око *значења* основних појмова, *релеванције* и, наравно, *интерпретације* основних чињеница. Саговорници се морају кретати у истом појмовном оквиру и као релевантан признавати приближно подударан скуп чињеница. Значење основних појмова и чињеница и њихов значај мора се унапред дефинисати или утврдити.

У нашој расправи, на тренутке се чинило да се *легитимитет саговорника и право на мишљење* добија управо осудом поступака српских власти. А да би расправа била рационална, све стране (било да је реч о институцијама, појединцима или колективима) морају прихватити да свако има *легитимно право* на сопствено мишљење.³⁵ Поштовање туђег права на став или признавање легити-

³³ Преписка је приређена, преведена и објављена у *Социолошком прегледу*, год. 33 (1999), no. 1-2,

³⁴ За време поменуте преписке показало се да критичност према поступцима сопствене владе (или према поступцима припадника сопствене нације) није гарант да ће и саговорник показати такву критичност према поступцима своје владе.

³⁵ У дијалогу, како политичком, тако и моралном или филозофском, право на мишљење одричемо незрелим или менталино заосталим особама. Ова листа није и не мора нужно бити коначна. Битно је да се елиминише *арбитрарност* у њеном проширивању. Састав те листе мора

мности туђих, нама понекад супротстављених интереса, почива на идеји *поштовања* туђе личности, на идеји *аутономије* човекове личности.³⁶

Када ступамо с неким у дијалог ми не преузимамо "улоге", како каже Ђуро Шушњић.³⁷ Дијалог се води између два човека, институције, колектива, дијалог се води између две равноправне стране. Не води се дијалог између слуге и господара, подређеног и надређеног, а поготово не између *шлужбоца* и *ошлужбеног*. Упркос томе, доминантна одлика ове преписке управо је било *именовање криваца*. А када је једна страна унапред дефинисана као кривац, постављена у дефанзиван положај и принуђена да се брани, расправа губи одлике рационалног дијалога.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, Ј. (1998), *Морал и наше време*, Просвета, Београд
Baylis, J. and Smith, S. (eds.) (1997), *The Globalization of World Politics*, OUP, Oxford.
J. Downing, A. Mohammadi and A. Sreberny-Mohammadi (eds.) (1995), *Questioning the Media - A Critical Introduction*, Sage Publications, London.
J.S. Mill (1859), *On Liberty*, <http://www.utm.edu/research/iep/text/mill/liberty.html>.
Nardin, T. (ed.) (1996), *The Ethics of War and Peace*, Princeton University Press, Princeton New Jersey .
Parenti, M. (1999), "The Rational Destruction of Yugoslavia", <http://www.michaelparenti.org/yugoslavia.html>.
Rieff, David, (1999), "A New Age of Liberal Imperialism", *World Policy Journal*, 2/99, www.worldpolicy.org.
Шушњић, Ђ. (1997), *Дијалог и толеранција*, Чигоја, Београд.
Вуковић, Д. (1999), "Морално право на војну интервенцију", *Социологија*, 4/99 (у штампи).
Walzer, M. (1977), *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York.

бити, што је парадоксално, производ *дијалога* и предмет *консензуса*.

³⁶ Свака страна која учествује у расправи има *легитимно право* да заступа своје интересе или интересе оног кога представља. У политичком дијалогу постоји још један услов - та особа или институција мора бити *легитиман представник* онога кога претендује да представља. Због тога ова расправа није била *политичка* расправа.

³⁷ *Ср. Шушњић (1997): 70.*

Danilo Vuković
Center for Social
Researches
Banja Luka

S u m m a r y

FIAT IUSTITIA ET PEREAT MUNDUS

The subject of this analysis is correspondence between Sociological Association of Serbia and sociologists from Europe and world conducted during the NATO bombing of Yugoslavia. It is not my aim to dispute or examine political attitudes presented in the correspondence. My aim is to examine the structure of the arguments and to show philosophical presuppositions that stand behind them. Scientist, politicians and journalist have been using these arguments, and therefore their importance is larger.

Key words: military intervention, human rights, rhetoric, and realism.